

ხათურ ტოპონიმ $URUlahz(a)$ ეტიმოლოგიისათვის

მოკლე შინაარსი

ნაშრომში განხილულია ხათურ ტოპონიმ $URUlahz(a)$ ეტიმოლოგია. ჩვენი აზრით *lahza*-ს ფორმა ყალიბდება *lah-* ფესვებიდან რომელიც ითარგმნება როგორც „მთა“ ხოლო სუფიქს *-za* აქვს კრებითობის მნიშვნელობა. ეს ფორმა ხათურში ფორმირებულია როგორც *lihz(-in)*. ხათური *lah-* ძირის შესატყვისი ქართველურ ენათაგან სვანურს (ქართველურ ენათა ჯგუფი) აღმოაჩნდა, სადაც *ლახჷ* „მთას“ ნიშნავს. სუფიქსი *-z(a)* შეესაბამება ქართველურ ენათა *-ეთ/-ათ* ბოლოსართებს. (მაგალითად *kax-ეთ-i*, *mesx-ეთ-i*, *kolx. zan-ათ-i*, *abed-ათ-i*, *xuf-ათ-i* და ასე შემდეგ.

აქედან გამომდინარე შეიძლება თამამად ითქვას რომ ხეთურ ტოპონიმს *lahza* აქვს „მთის“ მნიშვნელობა.

Levan Kochlamazashvili

TOWARDS THE HATTIAN TOPONYM $URUlahz(a)$

Abstract

The paper deals with the Hattian toponym $URUlahz(a)$. The problem of translation of Hattian toponym in Hittite texts is studied in the following paper. In our opinion the form *lahza* is formed with the root of *lah-* denominating “mountain” and with the suffix *-za* that has the meaning of collectivity. The form has been translated in Hittite such as *lihz(-in)*. Hattian *lah-* root has its own correspondences in the Caucasian languages: Svan. *lax-w* “mountain” (kartvelian group of languages) and Ubykh *l'ax-a* (Abkhaz-Adyghe group of languages). The suffix *-z(a)* corresponds to suffix *-et/-at* with the same meaning of collectivity in the Kartvelian languages (Georgian.: *ᲕᲁᲕ-ეთ-i*, *ᲞᲑᲔ-ეთ-i* etc. Kolkhian *Zan-at-i*, *Abed-at-i*, *Xup-at-i* and etc.).

Thus, we can conclude that Hattian toponym *Lahza* has got the meaning of “Mountains”.

ძველი ახლო აღმოსავლეთის ენებისა და კულტურის შემსწავლელ მეცნიერებას – ასირიოლოგიას ქართულ მეცნიერებაში საუკუნოვანი ისტორია აქვს. 1918 წელს თბილისის უნივერსიტეტში გაიხსნა ძველი აღმოსავლეთის ისტორიისა და ასირიოლოგიის კათედრა, რომელიც მიზნად ისახავდა მახლო-

ბელი აღმოსავლეთის ძველ ენათა და კულტურათა შესწავლას და მათთან ქართულ სიძველეთა მიმართების კვლევას.¹ დროის სვლასთან ერთად იზრდებოდა კვლევითი სფეროც და დღეისათვის შუამერული, აქადური (resp. ასურულ-ბაბილონური), ხეთური, ურარტული ენებისა და ცივილიზაციების შესწავლას შეემატა ხათურიც – მცირე აზიის ერთ-ერთი უძველესი ენა, რომელიც გავრცელებული იყო დაახ. ძვ. წ. III-II ათასწლეულთა მიჯნაზე, სავარაუდოდ, XXIII-XII სს. ცნობილია, რომ იგი, მსგავსად იმ ხანის აღმოსავლეთის სხვა ენებისა (ხეთური, აქადური, ხურიტული, ურარტული...), ლურსმული დამწერლობით შესრულებული ტექსტების მეშვეობით გახდა ცნობილი. განსაკუთრებული მნიშვნელობა დღემდე ენიჭება ხეთურ-ხათურ ორენოვან წერილობით ძეგლებს, რომლის მეშვეობითაც შინაარსის გაგება ხდება შესაძლებელი. რასაკვირველია, ტექსტების შესწავლა განაპირობებს ხათების (resp. პროტოხეთების) ენის, კულტურის, რელიგიის შესახებ ცნობიერებას და საბოლოოდ ხათოლოგიური კვლევების, როგორც ხეთოლოგიის ერთ-ერთი უბნის, განვითარებას.

ამჯერად ჩემი კვლევის საგანია ხათური ტოპონიმიკა. დღეისათვის ცნობილია რამდენიმე ხათური დასახლების სახელწოდება: **ხათუსა** – ხეთების სამეფოს დედაქალაქი, **არინა** – ხათური საკულტო-რელიგიური ცენტრი, **ხათი** – ხათეთი, ანუ ხათების ქვეყანა, **საქთუნუვა** – მთა და სხვ. პოლიტიკური პროცესების ცვლილებამ და სამეფო ხელისუფლებაში ხეთების მოსვლამ გამოიწვია სახელმწიფოს მართვის ხეთურ სისტემაზე გადასვლა: ყურადღება მახვილდება ხეთების ინტენსიურ დაწინაურებაზე. სახელმწიფო და ღვთისმსახურების ენად ხეთური იქცა, ქურუმთა დასშიც ხეთი მსახურები მომრავლდნენ, ვაჭრობა-ხელოსნობაც მათ ხელქვეშ აღმოჩნდა და ხათური ენის სტატუსი უფრო და უფრო ვიწროვდებოდა, საჭიროება, სავარაუდოდ, ოჯახისა და უბნის ფარგლებს აღარ სცილდებოდა, რაც დასრულდა გაქრობით. ეს, ბუნებრივია, აისახა კიდევ მათ საცხოვრის გარემოზეც: დასახლებებს, მდინარეებს, მთა-ბარს ხათურის ნაცვლად ხეთურ სახელებს უწოდებდნენ და ნელ-ნელა სამეტყველო ენაშიც იმავე ფორმით ამკვიდრებდნენ. ამის ერთ-ერთი ნიმუშია **lahza**, სადაც მზის ღმერთ ეშთანის სასახლე მდებარეობდა, მისი ხეთური ფორმა **lihzin** იყო. „ურდულის დაყენების რიტუალის“² სახელით ცნობილ ხათურ-ხეთურ ბილინგვაში ეს გეოგრაფიული სახელები გვერდიგვერდ გვხვდება: ხათურში – ^{URU}lahza, ხეთურში კი – ^{URU}lihzin.

1. ვრცლად იხ. ტატიშვილი 2013, გვ. 86-142.
 2. იგულისხმება ტექსტი: KBo 37.1.

ხათური წინადადება: eštan ^{URU}lahzan le-wael anteh³ „შთან
ლახცის სასახლეს აშენებს“

ხეთური წინადადება: ^DUTU-uš-wa-az ^{URU}lihzini wetet⁴ „მზის
ღმერთმა ლახცინაში [სასახლე] აიშენა“

ხათურ ტექსტში დამოწმებული ^{URU}lahzan ფორმაში სახელის
ფუძეა **lahza-**, **-n** (<in) ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანია: როგორც
სჩვევია ხათურ ხმოვანფუძიან სახელებს, -VC შედგენილობის
ბრუნვის ნიშნის დართვისას უშლის ვოკალურ ელემენტს. თა-
ვის მხრივ, უნდა იშლებოდეს **lahza** ფუძეც, საიდანაც ძირად
გამოიყოფა **lah-**, **-za** კი კრებითობის სემანტიკის გეოგრაფიულ
სახელთა მაწარმოებელი სუფიქსი ჩანს. მისი პირველსახე შეს-
აძლოა **-az/-at** ყოფილიყო, რადგან ხათურში ხშირია z-ელემენ-
ტიან ავიქსთა შემთხვევაში CV/VC მარცვალთა მონაცვლეობა
წერილობით ფორმებში: lah-za < *lah-az.⁵

ხათური **lah-** ძირის შესატყვისი ქართველურ ენათაგან
სვანურს აღმოაჩნდა, სადაც **ლახჷ** „მთას“ ნიშნავს. შდრ. **ლახ-
ჷ-ჰნი** „მთიანი“.

თუ **-za** სუფიქსის კრებითობის ფუნქცია რეალური იქნებო-
და, ხათურისათვის ჩვეული z/t/d ბგერათმონაცვლეობის გათ-
ვალისწინებით შესაძლოა მისი ქართველურ ენათა **-ეთ/-ათ** ბო-
ლოსართებთან დაკავშირებაც მართებული ყოფილიყო, რადგან
ამ უკანასკნელთაც კრებითობის შინაარსი და გეოგრაფიულ
სახელთა წარმოების საშუალება გააჩნიათ. შდრ. ქართ. **კახ-
ეთ-ი**, **მესხ-ეთ-ი**, **წყნ-ეთ-ი** და **მისთ**. **მეგრ**. **ზან-ათ-ი**, **აბეღ-ათ-ი**,
ხუფ-ათ-ი და **სხვ**. ამ შემთხვევაში როგორც ფონეტიკურ-აგე-
ბულებითი, ისე შინაარსობრივი იგივეობა გვეჩვენებოდა.

ამ მონაცემების გათვალისწინებით, დასაშვებია ვარაუდი,
რომ ხათური **lahza-** „გორეთის“ მსგავსი აგებულების ტოპონიმი
ყოფილიყო.

ხეთური წერილობითი ძეგლების შესწავლამ ცხადყო მის
წიაღში ხათური სუპერსტრატის არსებობა, რაც გარკვეულ
წილად ტოპონიმიკაშიც აისახა. სწორედ ხათურ სუპერსტრატად
უნდა კვალიფიცირდეს გეოგრაფიული სახელი ^{URU}lihzin, რომელ-
იც დედანიც სხვა შემთხვევათაგან განსხვავებით შემოგერჩენია
ხათურ ტექსტებშიც: ^{URU}lahz(a). აქ ორაზროვნება იქმნება: ეს
ხათური სიტყვის ხეთური ტრანსლიტერაციის შემთხვევაა თუ
ფონეტიკურ გარდაქმნას საფუძველი ხათურშივე დაედო?

გადავამოწმე რა ო. სოდსაღის ორთოგრაფიულ-ფონეტიკურ

3. KBo 37.1 I 3-4.

4. KBo 37.1 II 3.

5. z/t ბგერათმონაცვლეობის შესახებ იხ. კოჭლამაზაშვილი 2016, 40-41; 46.

ცვლილებათა ჩამონათვალი და შემხვდა **a/i** სახის სუბსტიტუციის რამდენიმე ნიმუში: **kurkuana/kurkuina**, **laur/liur**, ^{URU}**Nerak**/^{URU}**Nerik**, **uaḫnuaḫnu/ ueḫnuiḫnu**⁶ და სხვ. მათ შორის ერთი ^{URU}**Nerak**/^{URU}**Nerik** სხვაობა ტოპონიმს ეხება. მიუხედავად იმისა, რომ ხათური ფონეტიკური პროცესების მრავალფეროვნებით გამოირჩევა, ყველა შემთხვევის ერთნაირი კვალიფიცირება არ იქნებოდა ზუსტი. ვფიქრობ, ეს ორთოგრაფიულ ნიადაგზე წარმოქმნილი შეცდომებია, რადგან ხათურისათვის ლურსმული სამწერლობო ტრადიცია უცხო იყო და კოდირების პირველი შემთხვევები უნდა ყოფილიყო. ხათური **lahz-** ფუძე ხეთურში **lihz(in)-** ფორმით ასახული ჩანს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება სვანურ **ლახჷ** „მთა“ და უბისურ **ლ'ახ** „მთა“ ძირთა ურთიერთკავშირის შესახებ (მ. ჩუხუა). ვფიქრობ, წარმოდგენილი ხათური **lahz-** ძირის შემოტანა ამ სემანტიკურ-ეტიმოლოგიურ კონტექსტში დამატებით არგუმენტაციას წარმოადგენს ხათურის იბერიულ-კავკასიურ ენებთან მიმართების საკითხის კვლევაში.

ბამოყენებული ლიტერატურა:

კოჭლამაზაშვილი, 2016 – კოჭლამაზაშვილი ლ., ხათური ენის სტრუქტურის საკითხები, თბილისი, 2016.

სოფსალი, 2004 – Soysal O. Hattischer Wortschatz in hethitischer Textüberlieferung, Leiden, 2004.

ტატიშვილი, 2013 – ტატიშვილი ი., ასირიოლოგიის შესავალი, კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული XV, თბილისი, 2013.

ჩუხუა – ჩუხუა მ., ქართველურ-ჩერქეზული ეტიმოლოგიური ძიებანი (იბეჭდება).

KBo 37 – Keilschrifttexte aus Boghazköi, #37 (Ed. by H. Otten and Chr. Rüster), Berlin, 1996.

6. სოფსალი, 2004: 120-22, 132.